

MARULIĆEVA *JUDITA*
I HRVATSKA TRADICIJSKA KULTURA

Stipe Botica

????? Marulić, M
Izvorni znanstveni rad

Prof. dr. Stipe Botica
Filozofski fakultet
Z a g r e b

O Maruliću je napisano više tekstova nego o bilo kojem starijem hrvatskom piscu i jedva bi se još mogla pronaći tema koja nije obrađena. O njemu se uglavnom reklo sve što se u pojedinom trenutku razvoja književne (i ine) znanosti moglo reći. To, dakako, ne znači da je o njemu u svemu rečena *zadnja i konačna riječ* jer svako vrijeme ima svoje konvencije i kriterije, pa i komentatorske i interpretativne. Jedva je moguće zamisliti što će se u budućnosti tražiti i moći naći u Marulićevu djelu. Malim pogledom unatrag: što li je samo sve o Maruliću u ovih zadnjih stopedeset godina istraživano, uočeno i nađeno! Jedno je sigurno: neiscrpna je i živa *hrvatska književna maruliana*. O tome svjedoči i ova manifestacija što se, tako djelotvorno i plodno, dešava iz godine u godinu, u mjesecu hrvatske knjige, što je opet vezano za Marulićevo ime.

Tema moga rada jedva da se u dosadašnjim interpretacijama doticala. Na temelju Bibliografije o Maruliću Nedjeljke Paro u prvoj Tomasovićevoj monografiji¹ i druge Tomasovićeve monografije,² ukupno dakle preko tisuću bibliografskih jedinica, može se zaključiti da ni jedna izravno ne dotiče ova pitanja u Marulićevu djelu. Kako sam odredio naslov prije nego sam *Juditu* ponovno pomno, temeljito i ciljano, iščitao, dvojio sam nisam li, možda brzopleto, prerano i nategnuto odredio područje rada: suodnos između Marulićeva djela i hrvatske tradicijske kulture.

¹ Nedjeljka P a r o, *Bibliografija radova o Marku Maruliću (Monografija Mirka Tomasovića, »Marko Marulić«)*, Zagreb 1989, str. 211-280.

² Mirko T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul*, Zagreb-Split 1999.

Zato mi je ovdje odmah ukratko odrediti značenje sintagme *hrvatska tradicijska kultura*. To su sva materijalna, duhovna i socijalna kulturna dobra, nastala na području Hrvata, koje stvara, obdržava i prenosi tradicija. Kao što su odredili kulturni antropolozi (od Tylora do Clauda Levy-Straussa), ovaj se kompleksni pojam određuje kao »složena cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaj i sve druge vještine i navike koje je čovjek stekao kao član društva«. ³ Relevantna su sva ona dobra, od trenutka stvaranja hrvatskog etnikuma i tijekom povijesnog trajanja, kao duhovni posjedi zajednice, odabrani kao vredniji i značajniji za duhovni razvoj. Znak su civilizacijskog napretka koji se posebno očituje u religiji, umjetnosti, znanosti, općem pogledu na život. To je, dakle, sve ono po čemu se jednom posebnom narodu daje njegovo vlastito mjesto u svijetu što ga stekao na temelju rada odličnika svoga duha. ⁴

Književna djelatnost sve to potvrđuje. Štoviše, kultura se nigdje ne očituje tako razgovjetno kao u povijesnom tijeku nacionalne književnosti i ona je komplementarna duhovnim pregnućima ostvarenim u književnim djelima. ⁵

Kulturna je antropologija pokazala kako se istinska kultura jednog naroda očuvala i u *usmenoj predaji*, oblikovanoj u književnoj strukturi. Usmena predaja ovoga tipa može se promatrati i kao dio *narodnog života i običaja*, u kontekstualnoj svezi za cjelokupan povijesni hod svakog naroda, pa tako i hrvatskoga, u agrafijskoj ili pretežito agrafijskoj fazi njegove duhovnosti. ⁶

Marulić je usvojio sva humanistička dostignuća svoje epohe, ali i iznimnu svijest o pripadnosti hrvatskoj kulturi i, unutar nje, hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Stupnjevi svega toga očituju se u ukupnoj njegovoj književnoj djelatnosti na sva tri jezika kojima je pisao. To se odnosi i na njegovo najvažnije djelo na hrvatskom jeziku, na njegovu *Juditu*, napisanu na početku XVI. stoljeća. Ovo najviše interpretirano njegovo djelo pokazuje i način kako je *prepjevana biblijska knjiga o Juditi*, kako je posvojena *klasična starina*, ali i njegovu svezu s tradicijom svoga naroda i ukupan raspon njegova *duhovnog senzibiliteta*.

Zadnje dvije odrednice, Marulićeva sveza s hrvatskom tradicijom i njegov duhovni senzibilitet, uključuju i njegovo poimanje, i reaktualizaciju u djelu, i hrvatske tradicijske kulture.

³ Claude Levy-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Zagreb 1989, str. 333.

⁴ Edward S a p i r, *Selected writings of Edward sapirin Language, Culture and Personality*, Berkeley and Los Angeles 1949.

⁵ Rudolf S c h e n d a, *Volk ohne Buch*, München 1977.

Klaus P. H a n s e n, *Kultur und Kulturwissenschaft*, Tübingen-Basel 1995.

Doris B a c h m a n n-M e d i c k (ur.), *Kultur als Text: Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M. 1996.

⁶ Milovan G a v a z z i, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III. izd., Zagreb 1991.

Vitomir B e l a j, *Hod kroz godinu*, Zagreb 1998.

Radoslav K a t i č i ć, *Litterarum studia*, Zagreb 1998.

Marulić kao svjesni Hrvat⁷ primio je i usvojio tekovine hrvatske kulture i tradicijske kulture kao svoje neprijeporne vrednote. Ovo drugo: tradicijske kulturne vrednote, nije lako odrediti. No, jedno je sigurno: tradicijska kultura obvezno se pokazuje i kao pojedinačna, i za to očitovanje treba svjesni pojedinačni priklon. Priklon ili otklon od tradicijske kulturne obvezno će se očitovati u djelu kad je za to prilika.

Judita je računala i na drukčije recipijente od onih koji su školovani u maniri klasične naobrazbe, u prvom redu latinštine. U hrvatskome narodu tijekom povijesti, uz školstvo kojim se širila kultura, značajnu je ulogu odigrala i ona kultura koja se širila *bespismenim* načinom, posebice u starijim razdobljima. Trpimir Macan za hrvatsko srednjovjekovlje kaže: »U nepismenomuku puku duhovni se život očitovao u svojoj vjerskoj sastavnici, ali i u usmenu stvaralaštvu, koje je s glazbeno-plesnim izražajem ili rezbarskim i lončarskim umijećem tvorilo složen splet široke kulturne podloge uvezenim oblicima kulture i pučkom životu davalo protančanu šaru mudrosti i osjećaja za lijepo. Kultura starih Hrvata dokaz je njihove velike prilagodljivosti novoj civilizacijskoj i kulturnoj okolini, njihove sposobnosti da svoje znanje, umijeće i način života usavršuju, upotpunjuju i mijenjaju ne gubeći svoj identitet i polažući trajne temelje svoje povijesnosti.«⁸ Marulić je sve to itekako znao. U posveti *dom Dujmu Balistriliću*, svom kumu i meceni, kaže da je želio »da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«. Zato se morala pokazati i Marulićeva obveza prema takvim čitateljima, koji su pretežito pripadnici tradicijske kulture. I jedno i drugo, i takvi recipijenti i hrvatska tradicijska kultura, stalno su bili na pameti Maruliću u njegovu stvaralačkom procesu. Zato mi se čine bitna četiri uporišta za Marulićevo shvaćanje hrvatske tradicijske kulture: da je hrvatska tradicijska kultura *esencijalno oslonjena na Bibliju i biblijski svjetonazor* (1), da je *oslonjena na realne životne činjenice koje se, onda, mogu poetski izgrađivati* (2), da se *oslonila na izniman sustav usmene književnosti* (3), da je ostvarena u *posebnom kompozicijskom, stilskom ustroju djela prilagođenom potencijalnim recipijentima* (4).

1. Marulić je izvrsno poznao i Bibliju i sve aktualne biblijske egzegeze. O tome više nema dvojbe, posebice nakon svestranog Tomasovićeve rasvjetljenja Marulićeve rada. I njegova je pjesnička *Judita* njegova osobna reinterpretacija te poznate biblijske knjige. No, neke je dijelove *opjevao* i tako da ga razumije obični mali čovjek, odnosno na način *usmenoknjiževne komunikacije*. Sva je hrvatska usmena književnost u izrazito *teocentričkom* duhu i nema drugoga svemogućstva osim Božjega.⁹ To je nešto prirodno i samorazumljivo. Ne dolazi u obzir nikakav antropološki nadomjestak: da bi se čovjek stavio na mjesto Božje i preuzeo njegove imanentne atribute. I u usmenoj književnosti kao i u Marulićeveu djelu pokazuje

⁷ Hrvatstvo Marka Marulića, i sve raspone ovisnosti o nacionalnom pokazao je M.

Tomasović u svojoj novoj monografiji. Usp. str. 29, 145. i dr.

⁸ Trpimir M a c a n, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb 1992.

⁹ Stipe B o t i c a, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb 1995.

se primjerom što se događa kad netko hoće zauzeti Božje mjesto i ulogu. Ili još točnije: što znači »pravi Bog« i »bog Nabukodonosor«, kako ga više puta zove Oloferno. Štoviše, Oloferno poručuje:

I vas židovski dvor vidit će da je bog
Nabukodonosor, ki je toliko mog, (II, 325-326)

Marulić je pokazao u što se pretvara takvo mišljenje: u vlastito samouništenje.

Za hrvatsku tradicijsku kulturu, u svim njezinim pojavnim oblicima, Bog je isti onaj za koga Marulić reče »*ki je nebes više i ki svaka more*« (V, 209). Ove dvije odrednice, »nebes više« i »svaka more«, u hrvatskoj su tradicijskoj kulturi pokretači svakoga govora o Bogu i slika neznatnosti čovjeka u takvom suodnosu. Taj je stav pomogao stvaranju i učvršćenju *vrijednosnog sustava* hrvatskoga naroda. Prepoznatljiv vrijednosni sustav je bitna odrednica tradicijske kulture i nadilazi sva druga određenja vlastitosti neke kulture. Tu je, u određenju i opsegu vrijednosnog sustava, potpuno slaganje i Marulića i hrvatske tradicijske kulture. Zajedno su i čuvali i učvršćivali vrijednosni sustav hrvatskoga naroda, njegovu kršćansku utemeljenost, kao posebnu i neprijepornu vrednotu koja je odigrala značajnu ulogu za opstojnost i identitet ovoga naroda.

2. Marulić je u *Juditu* unio mnoge stvarne činjenice iz života i literarizirao ih.

Ne mogu se ovdje ni približno odrediti svi stvaralački postupci literariziranja. No, jedan koji je iznimno značajan i za tradicijsko stiliziranje: *dužim usporedbama*, *Juditi* je dao posebno i prepoznatljivo obilježje. Deseci su iznimno vrsnih Marulićevih usporedbi/poredaba, a većinu ih je sam naznačio (u bilješkama i na rubu teksta). Od ukupno 138 takvih bilježaka, neke su *upute* kako treba čitati, poneke *objašnjenja* nejasnih mjesta, ili su *komentari* različitih podataka iz Biblije ili antičke kulture, a jednu skupinu naziva *prilike*. Ovih zadnjih, *prilika*, ima šesnaest. Ima ih i u drugome epskome djelu, *Davidijadi*, i funkcija im je približno ista.

Uporaba prilika značajan je Marulićev stilski (i stilistički) postupak. Zanimljivo je da su sve usporedbe ovoga tipa *iz života*, iz neposredne stvarnosti: najčešće unutar *morskoga krajolika* (ta Marulić je najveći stariji pjesnik marističke metaforike!), iz ratarskog i općenito seljačkog života, iz biljnog i životinjskog svijeta. Kad se promotre kao auktorske književne kreacije, odmah se uočava da su to ne samo vrsna zapažanja već i iznimna *polifunkcionalna asocijativnost*, uz obilje alegorijskoga i metaforičnoga suzvučja.

Trebalo bi obrazložiti i vrednovati ove sve Marulićeve usporedbe, ali zbog prostornog ograničenja, samo tri odabrane iz marističkog svijeta (mada bi i druge bile dovoljno vrsne):

a) Ozija treba umiriti zabrinut, nestrpljiv i hirovit narod:

U veliku pečal, s plačnima očima
Ozija ustarhal staše meju njima,

Kako ki strašnima vitri zagonjen brod
Mev vali mnogima vodi prik slanih vod;
Svarta korablji hod ne kuda bi hotil,
Da dajuć jidrom god kud jih je duh zavit;
Li još se je usilil kokogod se oprit,
Dokla je tamun cil, ne hteć o školj udrut (III, 217-224).

b) Kad se Judita vratila s Olofernovom glavom:

Ozija tuj biše, od veselja suzi,
radosno uzdiše videć konac tuzi
Kakono ki upuzi u porat jur mneći,
Da ga val pogruzi - vitar strašno dmeći,
U sebi misleći, ter spasen ku stiže:
Hvalu Bogu dviže da ga ne poklopi
More i ne stiže, kô mnogih potopi« (V, 302-308).

c) Kad su asirski vođe vidjeli bezglava Oloferna:

Svi se pristrašiše, kako komu gavun
Vali zbiv odniše argutlu i tamun;
Dimajuć garbun jidrom paha, hahće,
Miša s morem salbun, on od straha darhće (VI, 73-76).

Sve su ove usporedbe plod Marulićeva životnog iskustva, moći opažanja i dubokog proživljavanja onoga što je vidio u svojoj neposrednoj okolini. To su upravo one vrednote koje krasi hrvatsku tradicijsku kulturu koja se napaja na vrednotama neposrednog okoliša. Iz njega izrasta, oplemenjuje ga, daje mu dušu, biljeg neposrednosti i jednostavnosti, jednostavna života i jednostavna čovjeka. U svim je takvim zapažanjima, i stilizacijama, izražen i stav prema životu, i čovjekov položaj u svijetu, njegove muke i nadanja, slutnje i ushiti.

Marulić je svoje djelo prožeo i brojnim primjerima *poslovičnog blaga*, ali i svojim vlastitim domišljanjima: izreke, aforizmi, krilatice, sentence. Hrvatski je narod od prve svoje porabe govora, ali i od prvih zapisanih tekstova na svom jeziku, njegovao i čuvao, uporabljivao i u život provodio svoju *narodnu mudrost*. Ima je zato obilno i u izvedbi (performanciji) i u zapisima, posebice u interferenciji, u djelima pisane književnosti. Može se u *Juditi* iščitati do stotine paremiologizama i pravih poslova.

Samo dva primjera u kojima je potpuno srasla i Marulićeva duhovnost i duhovnost hrvatske tradicijske kulture:

Piše ti na prahu i po salbun sije
Ki se *oholu bahu* svit dat usiluje (II, 329-330).

Ako Bog ne svida, na branilih vahtar
Zaman bdi i sida, a na vratih vrtar (III, 123-124).

3. Marulićev je najveći priklon tradicijskoj kulturi slijedom nekih zakonitosti usmene književnosti, posebice lirskih i epskih pjesama. Zaključak se izvodi

pretežito na temelju usporedbe Marulićeva djela i *starijih zapisa* hrvatske usmene književnosti odnosno zapisa od XV. do svršetka XVIII.st.¹⁰ te nekih podataka o lirici njegova vremena (primjerice Šižgoričev komentar lirskih narodnih pjesama u *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, 1487.).

Iz opsega lirskoga izdvajamo:

- iznimni lirski pasaži krajolika oblikovani jednostavno, prirodno, neusiljeno, toplo, prepoznatljivo. Tome osobito doprinose usporedbe iz života, i one usporedbe koje naziva *prilikama*. Kad se usporede Marulićeve *prilike*, s ostalim oblicima ove vrste u hrvatskoj književnosti,¹¹ vidi se snaga Marulićeva lirskog izraza;

- Marulić je lirizirao neke motive koji su tipični u usmenoj lirici, primjerice motiv *vode - zdenca*. To *ljupko mjesto* hrvatske usmene lirike (a i hrvatske renesansne lirike) potaklo je brojne romance, i sve ono što je okupljeno oko romancesknog prikazivanja. Ovaj motiv ima i svoju biblijsku paralelu (Izak i Rebeka, Tobija i Sara na zdencu). Marulićeva *voda* ima sasvim drukčiji kontekst i znak je borbe između života i smrti. To bremenito i simboličko značenje vode predmet je brojnih i vrlo složenih interpretacija;¹²

- najznačajnije lirsko mjesto i u cijelosti sukladno usmenoknjiževnoj lirici jest Marulićev prikaz Judite, posebice njezino urešavanje uoči odlaska Olofernu. Nema nikakve dvojbe da mu je ovdje bio poticajan Biblijski tekst o Juditi, u izrazito lirskoj podlozi, ali je u nekim detaljima kao preslikano iz hrvatske usmene lirike.

Kad se prvi put pojavila u djelu (relativno kasno, tek svršetkom III. pjevanja - i to bi se moglo nazvati stanovitom retardacijom narativnoga toka!), odmah ju je obilježio snažnim izričajem jer

svih nadhaja lipostju, dobrotom (III, 254).

Relevantne su ovdje sve četiri riječi: i ono SVI, i NADHAJATI, i LIPOST, i DOBROTA. Prve su dvije uobičajeni *toposi*, obilno rabljeni i u latinitetu i hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Lipost* je glavni motiv hrvatske usmene lirike, a *dobrota* svojstvo bez kojeg nema pozitivnog lirskog subjekta u hrvatskoj usmenoj lirici. Treba spomenuti da su ova dva zadnja pojma i u estetici, posebno onoj »kršćanskog« tipa, iznimno važna, da idu zajedno jer »pulchrum et bonum (kao i verum et bonum) conventuntur«. A Marulić je to itekako znao.

- Ukrašena Judita, tako plastično i detaljizirano (IV, 80 i dalje), kao da je sakupila svu ljepotu lirskih aktera u hrvatskim lirskim pjesmama, posebice romancama.¹³ Svi su detalji usporednici: i lice, oči, uresi, opći dojam... Da je u

¹⁰ Usp. o tome: Josip K e k e z, *Bugarščice*, II. izd., Split 1989.

Stipe B o t i c a, *Usmene lirske pjesme*, Zagreb 1996.

¹¹ Usp. o tome: Josip K e k e z, *Leukorn ili djevojka bez ruku*, Zagreb 1990.

¹² Gilbert D u r a n d, *Antropološke strukture imaginarnog*, Zagreb 1991.

¹³ Usp. o tome: Olinko D e l o r k o, *Zlatna jabuka. Hrvatske narodne balade i romance*, Zagreb 1956. Stipe B o t i c a, *Biserno uresje. Izbor iz hrvatske usmene ljubavne poezije*, Zagreb 1990.

okviru pučkoga senzibiliteta, može posvjedočiti i opća slika, usporedba, da je *kao klas iz trave resteći* (IV, 98). Osobito je impresivna *svjetlost* i *bjelina* njezine pojave. Marulićeve usporednice »sunce« i »zlato« imaju veliko simbolično značenje i znak su spiritualizacije¹⁴ i čistoće. U narodnoj je kulturi *silna svjetlost*, od ukrasa i zlatnog uresja, hiperbolična i najčešće je znak utopijske težnje za posjedovanjem. Razni *alem—kamenovi*, pred kojim se noću vidi (večerati, u po noći kao u pol dana), samo su alegorijski i metaforički sklopovi koji nemaju neku svezu sa zbiljskim životom. Ali, baš takvi dali su neku draž i ljepotu usmenoj književnosti.

U ukrašenu Juditu *udivljeno svi gledaju* (IV, 116-119). Bila je tako lijepa, najljepša, pa je Marulić uskliknuo: »*Toko lipa biše... / liplja, mnju, na svitu ni bila*« (IV, 120-121). Tako je stilizira onaj koji je iznimno poznao biblijske i antičke stilizacije o ljepoti(cama) i sve usporednice s njom zaostaju. Šteta što nije posegnuo i za nekim stilizacijama iz »Pjesme nad pjesmama« ili je, možda, Marulić ovu biblijsku knjigu iščitavao samo kao spiritualnu (i složeniju) ljubav!

Cijela je epizoda među ljupkijim dijelovima *Judite*. Da je samo stilizirao ove detalje, uspoređujući Juditinu i ine ljepote, imala bi puni smisao njegova sintagma (iz posvete) da je svoje djelo strukturirao i poetizirao »po običaju naših začinjavac, i jošće po zakonu onih starih poet«. Poznao je i jedne i druge stilizacije, posebice one renesansnih pjesnika (Dante, Petrarca).

Judita je izazivala *pogled* jer prolazeći »svi se zamamiše« (IV, 198). A tek požudni i zamani Olofernov pogled (IV, od 205 dalje)! Njegova je pozornost usredotočena na obraz jer »obraz tvoj ki suncu odsiva« (V, 50). Takva slika obraza i lica je stalna slika, korelat suncu, gotovo formula hrvatske usmene lirike: kad se užari gora od lišca i kad i sunce (sjajno) potamni pred takvom ljepotom... Ovdje je još jedna tipična usmena lirska formula, da ona Olofernu »slaja mu bî meda« (V, 75).

Kad je obavila junački čin, koji - usput - i nije lirske provenijencije, vraćajući se, opet se ističe njezina tjelesna ljepota, okupljena oko »rumena ter bila lica« (VI, 313). Još kad tuda »projde kak vila« (VI, 314) - kao da nismo u Marulićevim već lirskim usmenim stilizacijama. Jer, upravo su ovi detalji okarakterizirali i prvu hrvatsku zapisanu romancu (u Zadru 1484.) i nekoliko desetljeća mlađu Lucićevo »Vilu«, koja je isto tako oslonjena na usmeno oblikovanje.

To i jest ta interakcija između raznih segmenata i razina hrvatske kulture: i onih visokih koje su stvorili odličnici pera i uma među Hrvatima i one tradicijske provenijencije koju je razvijao i njegovao hrvatski puk u svome bespismenom prenošenju. I u ovome se segmentu vidi narav hrvatske tradicijske kulture koja je stvarala, cijenila i njegovala *ljepotu*. Našla je i dovoljno načina zaštititi takvu ljepotu od banalnosti, vulgarizacije i profanizacije tako da djeluje više spiritualno nego tjelesno (i potrošno). Nije izgubila sklad, ljepotu i slatkost do dana današnjega.

¹⁴G. D u r a n d, nav. dj. str. 123.

Iz opsega epskoga valja reći da se u *Juditi* znatno više očitovala epska nego lirska komponenta. Marulić je prije svega htio napisati epski spjev u kome će se pokazati *junački podvig*. Istovremeno su mu stalno bile na pameti moguće konotacije oko sudbine Hrvata pred turskom najezdom, jer se ova tema nije mogla izbjeći i nakon 1463., i posebice od Krbave 1493. Betulija je samo zgodna epizoda koja je puno toga pokazala, ili je Marulić još više htio da pokaže. Možda je Marulić, gledajući situaciju pred najezdom Turaka, pomislio ne samo na sudbinu Betulije i, uskoro Splita i Hrvatske, već - povijesno, jer je u njega vrlo snažna povijesna perspektiva - i sudbinu Hrvata pred najezdom Tatara koji su 1241. krenuli za Belom IV. koji je »preko Zagreba pobjegao u Klis, Split i Trogir, a zatim na otoke. Tatari su opustošili Zagreb, srušili stolnu crkvu i jurnuli na jug. U tamošnjim brdovitim krajevima nisu imali mnogo uspjeha. Nisu zauzeli Klis niti ikoji drugi grad, a u blizini Šibenika pretrpjeli su poraz. Zbog toga njihova poraza nastala je legenda o hrvatskoj pobjedi na Grobničkom polju, kamo su iz Srijema u posljednji čas stigla braća **Kres, Kupaša i Rak** i odlučila bitku. (...) Na uzmaku opustošili su dubrovačku okolicu i popalili Kotor. Za sobom su ostavili razorenu, opustošenu i opljačkanu zemlju, po kojoj se širila glad i kuga. Može se reći da je to prva katastrofa koja je pogodila hrvatski narod«. ¹⁵

Ovu novu najezdu na Hrvatsku Marulić je uočio, možda je sagledao i dalekosežne posljedice, ali vjerujem da ni u snu nije mogao naslutiti sav raspon *turciziranja* nad Hrvatskom. Zato je *Judita* i povijest, i opomena, i (dobra) slutnja. Istu će temu, na drugi način i drukčijim intenzitetom, pokazati u svojim *pismima*, kao najsnažnijem izrazu *antiturska*, i »Molitvi suprotiva Turkom«. U ovoj »nevirni Turci« nas, u nevjerojatnom krešendu, »tiraju, vežu, biju, deru« (stih 33), obeščašćuju naše svetinje, ono najvrednije što Hrvati imaju. Marulićevi stihovi »u temple se svete konje uvajaju / prilike propete pod noge metaju« (15-16) tako će silno potvrditi kasniji zapisi hrvatske usmene poezije. Tako je početkom 17. st. Petar Znika zabilježio jednu bugaršćicu (kajkavsku, u Turopolju, nakon Sisačke pobjede 1593.) u kojem ističe da se turskome paši »zahotilo popovskoga srebra, zlata, / Sveta Kralja zlata križa«, odnosno u jednoj pjesmi koja je zapisana 80-ih godina 19. st. da bi, kad prođu, popale i opljačkaju - još i ovo:

svom bi konju zobi dao
sa oltara Svetog Kralja ...,
a ja bi se napojio
rujna vina crljenoga,
iz kaleža crkvenoga.¹⁶

Na samom početku *Judite* kao da se osjeća tursko pustošenje jer, kao i Asirci, i oni su »goneći na jata sužnje u želize« (I, 72). To je paralela svim hrvatskim

¹⁵ T. M a c a n, nav. dj. str. 88.

¹⁶ Stipe B o t i c a, »Sisačka bitka u hrvatskoj književnosti«, Zbornik *Sisačka bitka 1593*. Zagreb-Sisak 1994, str. 259-261.

nevoljnicima, robovima/robinjama, sužnjima i zatočenicima. A tek prolazak vojske, goleme i nebrojene - više od »sto tisuć« (VI, 320), pustoš iza vojske

Od konjske bahati zemlja se potresa,
Ništar ne poresa, ni trava ni žito,
Kuda vojska plesa, po sve ono lito« (I, 286-288).

I kao što je zauzima grad po grad, na desetke pokrajina i gradova, i Hrvatska je od Marulićeva vremena do svršetka 16. st. izgubila stotinjak gradova.

U *Juditi* je vrsno obrađen motiv neuspjelog uzimanja grada, snagom ili na prijevare, motiv koji je tako mnogobrojno izrazila epska pjesma. I ovdje u *Juditi* i tamo silna vojska napada, poziva se na predaju, malobrojniji branitelji odolijevaju napadima i ne prihvaćaju predaju. Prijeti se uništenjem zbog odbijanja predaje. Da bi se dinamizirala radnja, u zaplet ulazi jedan koji se izdvaja (Akior kod Asiraca, Judita kod Židova). Prvoga jer je osporio Olofernov naum da će zauzeti grad pomogao mu Bog ili ne, drugu jer je prekorila Izraelce što su Bogu postavili rok dokad »mora« pomoći (III, 270). Izdvojene junake pokazuje u trenucima dvojbi, odlučnosti, gnjeva...

Marulić je, pored Judite, plastičnije prikazao Oloferna, njegov tjelesni i duševni profil, njegovu vanjštinu i uzgibanu dušu, opremu, konja, jelo... sve što imaju vrsniji junaci usmene epike.

Usmena je epika naglašena i zbog takvih tipičnih epskih motiva i zbog epskog leksičkog izbora, primjerice *epitetonike* (»britka sablja« - tridesetak puta, »sluge preverne« - desetak, »brzi konji« - desetak puta itd.), identične uporabe *figura epske pjesme* (najizraženija metonimija), *početaka* i *završetaka* opisa...

Najznačajniji je ipak Marulićev osjećaj za epsku relevantnost teške situacije: *kako obraniti grad/domovinu?*

Ponestalo je snage, marulićevski »uzmanjka jim jakost« (IV, 27) ili kako Kačić za ovo vrijeme kaže »ušla nevjerica i pošast?«

Marulić je cijeli kompleks razradio i dao mu pjesničku vizuru i reče: »Ne bî tko bi se ril.../ strah jih je svih ubil, svi su se pripali« (II, 113-114).

U takvim teškim trenucima, kao i uvijek u povijesti hrvatskog naroda, jedno nije uzmanjkalo: čvrsto uvjerenje da *samo Bog može pomoći*, odnosno kako izričito upozoruje »Bog vaš, ako njega budete moliti« (II, 208) - stalna je maksima našega naroda i tradicijske kulture.

Znak teške situacije je golema *pomorija* koja se dvaput javlja u *Juditi*. Pomoriju su na početku izvršili Asirci a na svršetku su i oni postali žrtva rata. Hrvatska usmena epika ima tako velike pomorije, i u njoj na trenutke gotovo i nema ništa osim pomorije, vojevanje, krvi »naše« i »njihove«.

U općoj pomoriji, kako je volio reći drugi veliki Splitsanin Luka Botić, ponekad se prelazi i na pojedinačne sudbine. Tako je ovdje dojmjljiva slika, u dehumanizaciji, i scena s Olofernovom glavom, koju mu Judita »odkla kako svinji, oli kako bravu« (VI, 316). A kad ju je, nakon ubojstva, pogledala »...strašnu svu krvavu.../ klanu

kako bravu« (V, 282-283), u toj slici kao da je Marulić anticipirao sumorne slike hrvatskih epskih pjesama, gdje su ogrezle u krvi da se ni prepoznati ne mogu. U jednoj hrvatskoj vrsnijoj epskoj pjesmi »Ivo Senjanin i mrtva glava njegova sina«¹⁷ kad je ovaj poznati junak morao poisprepoznavati mrtve glave, ogrezle u krvi, mogao je to tek nakon obilnog ispiranja...

I Olofernova glava koja je bespoštedno sijala strah i trepet doskoro je bespomoćno i beživotno, reifikacijski, visjela »na gradu« (VI, 4), odnosno »zbodena na ostan na turnu tikva sta« (VI, 42). Uz takve je slike Marulić, moralist i filozof, raspravljao o prolaznosti, dobru i zlu, sudbini onih koji se uzvisuju i ponizuju. I Marulić, kao i hrvatska tradicijska kultura, konačnu presudu određuje Njemu, Gospodu Bogu, koji po svojoj pravici

... uzdvignuv on ki u nj ufaju,
onih bi prikinuv kino ga ne haju (V, 275-276).

Mnoge je svoje opservacije ostvario u dihotomijskom načelu, posebice ih polarizirajući oko osi *naše - njihovo*. Marulić je posebice primijenio to načelo u odnosu na Turke (u »Molitvi...«), ali i ovdje , na društveno-političkoj-idejnoj razini, oporba onih koji su za Boga i boga Nabukodonosora. Snažan je izričaj da naš »Bog protivnika smete« (VI, 298).

Ove se oporbe znaju naći još na mnogim razinama, od neravnomjernog omjera »miši« protiv »silne vojske« preko etičke razine odnosa »duha« i »tijela« (VI, 160), poniznih i oholih, do tipičnoga dihotomijskoga: »naši« - »njihovi« gdje njih »nečisteh u barlog varže, nam da milost« (V, 264).

Marulić je sve odnose stavio na antropološku razinu gdje se mali čovjek mora postaviti prema moćnom/silnom/ugnjetaču. Zna se kako je tradicijska kultura razriješila takve odnose. I zato je mala Judita postala junačna i moćna, »jere je sarce tve muški se nosilo« (VI,155).

4. Marulićev se kompozicijski i stilski ustroj, recipijentska namjena nikako ne daju svesti na relativno lak i jednostavan izgled tradicijske kulture i usmene književnosti u ovim pitanjima. Ipak ima nekih naznaka koje se mogu istaknuti i kao tipično tradicijske.

Bitno određenje *Judite* kao vrste epske je provenijencije te neusporedivo nadilazi kompozicijski ustroj usmene epske pjesme i dužinom (2.126 stihova) i razgranatijom fabulom. Ali, kao i hrvatska usmena književnost, Marulić izbjegava sve postupke osim kontinuirana slijeda događaja koji su bitni za fabulu. Nema, ili su neznatne, retardacija, sporednih dijelova, nevezanih pasaža za glavni tijek zbivanja i sve je upravljeno jednome cilju: *izvršiti junački čin i vratiti se*. Takav model: jednosmjernan, voli i hrvatska usmena književnost, posebice u svojim dužim strukturama, bajkama i epskim (junačkim) pjesmama. Marulić, ako eventualno i

¹⁷ Olinko D e l o r k o, *Epske narodne pjesme*, Zagreb 1964, str. 161-163.

prijede okvir pričanja glavnoga pripovjednog tijeka, u dva-tri navrata, brzo se vraća u maticu pripovijedanja. Jednom je to popraćeno izričajem:

Da jur govoren'ja rič se tamo vrati,
na saj spoviden'ja odkle se uvrati (V, 163-164).

Baš takav povratak rado koristi usmena književnost.

Marulić je ponegdje uspio dati preslik stvarnoga života i zbiljnih životnih situacija. Tome je pridonio i poneki pasaž stvarnoga razgovornog jezika (primjerice: »Sve su prave, / *Judita*, riči te ke si rekla«, III, 341-342), osobito u nekoliko naturalističkih scena (uz obilnu večeru i pijančevanje *Asiraca*, V, 80 nadalje). Naročito je pazio da *Juditin* govor bude urešen, kao i ona, ljepotica i tijelom i dušom, pa je nekoliko puta njezin govor okarakterizirao »besida biserna« (IV, 317), ali je i njezine postupke znao prilagoditi situaciji. Tako je, uoči svog nauma, poticala i »nudila njega da ji i pije / ter ga veselila da se većma nalije« (V, 91-92). Maruliću je to, dakako, poslužilo da pokaže, sukladno temeljnom dihotomijskom načelu, kamo vodi »služiti trbuhu« (V, 160). U takvim prilikama Marulić jedva izbjegne moralne i moralističke pasaže. Ima ih dosta u cijelom djelu, mada su posve diskretno ostvareni. Njegova je pouka životna (primjerice kako se ponašati prema gostu, III, 44) i stanovit neposredni razgovor sa svojim recipijentom. Upućuje ih »Vijte kako ope život sad ovomu« (V, 96). Sve su riječi iznimno važne za Marulićevu poetiku. A kad je u takvom kontekstu još zaredao desetak primjera (iz antike i Biblije) o propasti zbog pijančevanja, to je njegov recipijent itekako razumio. Da mu se približi, upotrebljavao je i primjerene usporedbe i podrugljiv opći ton, kao »legoše kako vol« (V, 127), a *Antonije* »vino sarka« (V, 142). A kad su se *Asirci* ponapijali i krenuli na spavanje »Idoše na svoj stan, sobom teturaje' / jerbo ne jedan žban popiše spijaje'« (V, 170-171). U takvim kontekstualnim okolnostima Marulić koristi priliku za diskretnu pouku.

Pogledaj ovi bar ter vij je l' umarla
tuj čast i doparla tamnost i gardinja,
kâ je oto svarzla da je *vitez svinja* (V, 190-192).

Njegov prosječni recipijent razumije takav govor, a takvu poruku ne smatra ni nametnutom ni nategnutom. I on i oni jednako prosuđuju o bitnim pitanjima, neprijepornima i zato što je na njih i Biblija dala svoje odgovore - kojima se vjeruje. Kazna koja je stigla *Oloferna* u prvom je redu je kazna *zbog grijeha*. I nevolje *Hrvata* u tom povijesnom trenutku moguće su zbog grijeha jer mnogi zbog »grih.../ tarpiše angose, glad, meče i porob« (III, 305-306).

Uzor bi trebala biti ova druga, gotovo bezgrešna, *Judita*, koja baš u tome, u svojoj čestitosti *sve nadvisuje*. Zato i njezin podvig nadvisuje sva junačka djela za koja Marulić zna. Dvadesetak antičkih i biblijskih herojskih podviga ostaju prema njoj

... kako pri hartu zec
pri sokolku gale, pri sunačcu misec (VI, 226-228).

Opet su sve usporedbe razumljive prosječnom recipijentu. On razumije i zašto je Marulić opjevao Juditu, jer po svemu što ona jest dostojno je »*veras snaga mojih nju hvaliti*« (VI, 109). Ona se time nije hvastala jer da je to učinila, onda bi i njezin podvig potpadao pod biblijski epigram »*vanitas vanitatum*«, odnosno Marulićev »Svit je taščina«

Taščina od tašćin i sve je taščina,
ovi svit je osin, i magla i tmina.

Naprotiv, ona je na svršetku djela izrekla Bogu hvalu - zahvalnicu, baš kao što i naš narod za sve što učini dobro i lijepo poprati izričajem, najčešćim frazama hrvatskoga naroda: »Bogu hvala«, a kad nešto smjera učiniti: »Ako Bog da«.

Ovim je Marulić postigao svoju svrhu i preostalo mu je samo smiriti i završiti djelo s nadom da će njegov narod uspjeti suzbiti neprijatelje ako ne samo svojom snagom, onda Božjom pomoći jer

A kîno prititi narodu budu mom,
Ti jih ćeš suditi i starti rukom tvom (VI, 333-334).

Samo u tom kontekstu Marulić je mogao biti siguran da će njegov narod opstati dugovječno, možda do vijeka, ili kako pjesnički reče

...dokla zemlja ova
bude na karte folj slovinjska čtit slova (VI, 437-438).

*Stipe Botica*LA *JUDITA* DEL MARULIĆ E LA TRADIZIONE CULTURALE CROATA

L'autore attesta, all'inizio del suo studio, che il tema prescelto non è mai stato trattato nel contesto interpretativo delle opere del Marulić. Fondandosi sulle massime autorità in merito definisce il significato del sintagma *tradizione culturale*.

Confronta, quindi, la *Judita* del Marulić con il contesto così definito.

La corrispondenza tra il Marulić e la tradizione culturale croata si nota principalmente in quattro componenti. Primo, il fondarsi essenzialmente sulla Bibbia e sulla concezione del mondo biblica. Secondo, il basarsi su fatti reali della vita che possono essere rielaborati poeticamente. Terzo, la concordanza con certe elaborazioni della letteratura orale e, quarto, la particolare organizzazione compositiva e stilistica delle opere per renderle adatte alla ricezione "popolare".

Con una scelta di citazioni dalla *Judita* l'autore corrobora le sue tesi. E, in conclusione, conferma che la *Judita* è fortemente fondata sulla tradizione culturale croata che Marulić teneva in alta considerazione e annoverava tra i propri valori personali.